

ANDREJ FINDOR

Začiatky národných dejín. [A nemzeti történelem kezdetei.]*Bratislava, Kalligram, 2011. 264 p.*

Josef Václav Frič cseh író 1848 tavaszán a szlovák Ľudovít Štúr lelkes híveként ellátogatott Magyarországra, s betért a Pozsonyhoz közel eső modori evangélikus algimnáziumba is, ahol belehallgatott Štúr közeli barátjának, Ján Kalinčiak professzornak a történelemórájába is. „Furcsa érzés vett rajtam erőt – írta Frič negyven évvel később készült emlékirataiban –, amikor Štúr buzgó hívét felkerestem az előadóteremben, és hallottam, hogy ékes, büszke magyar nyelven magyaráz számos, jobbára szlovák diákjának az Árpádokról és Kálmánokról.”¹ Ez a Frič által (szlovák, illetve cseh szempontból) szomorúnak láttatott történet jó példa arra, hogy a nacionalizmus-kutatás az utóbbi évtizedekben nem véletlenül szentelt kitüntetett figyelmet a nemzeti szocializáció terepének tekinthető iskolai intézményrendszernek.² Hiszen a modern nemzetállamok létrejötte és a mindenkire kötelező iskolai képzés bevezetése után a történelemoktatás arra irányult, hogy a diákokkal elsajátíttassa a „nemzeti történelmet” és elősegítse vele való azonosulást. Ez a jelenség azonban – ahogy Frič történetéből is kiderül – Közép-Európában azt eredményezte, hogy a „nemzeti múlt” oktatása, illetve a többségi nemzet érdekei által meghatározott történelemtankönyv az egymásnak feszülő nemzeti narratívák küzdelmének újabb terepévé vált.

Hihetetlenül izgalmas és a mai napig igen aktuális témát választott tehát Andrej Findor (1975), aki könyvében arra a kérdésre kereste a választ, hogy az 1920 és 2001 között Csehszlovákia szlovák felében, illetve Szlovákiában használt, összesen 83 történelemtankönyvben hogyan jelenik meg „a nemzeti történelem kezdeti időszaka”, vagyis az első szláv államalakulat és a magyar államalapítás közti korszak. Ezen évszázadok reprezentációja azért különösen fontos, mert a nagy nemzeti narratívákban mindig is identitás-meghatározó szerepet játszott a közösség alapításának a mítosza. A „nemzeti történelem kezdete” vagy az „aranykor” ugyanis az adott közösségi identitás autentikusságára mutat rá, és választ ad olyan kulcskérdésekre, hogy „kik vagyunk mi”, „honnan származunk”? Sőt,

¹ Frič, Jozef Václav: *Emlékeim*. Ford.: Horváth Ferenc-Szőke Péter. Budapest, 1951. 59–60.

² Magyarországon nemrég jelent meg pl. Lajtai L. Lászlónak az 1848 előtti történelemtankönyvek nemzetképéről szóló kiváló nagymonográfiája, amely egyébként mind módszertanát, mind kérdésfelvetéseit, mind struktúráját tekintve hasonlít Findor itt elemzett kötetéhez. Lajtai L. László: *„Magyar nemzet vagyok”. Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzus*. Budapest, 2013. 643.

a „nemzeti történelem kezdetei” ahhoz is hozzájárulnak, hogy a nemzeti narratívában világosan elhatárolják egymástól a „mi”-csoportot és az „ők”-csoportot, illetve megerősítik a „nemzet” és a „történelmi haza” közti kapcsolatot is. Kétségtelen, hogy az 1920 előtt kiadott, vagyis a magyarországi oktatási rendszerben forgalomban lévő, de szlovák nyelvterületen is használatos, esetleg szlovák nyelvű tankönyvek és az 1920 utáni szlovák történelemtankönyvek között ezekben a kérdésekben volt a legnagyobb különbség, hiszen áttételesen a „ki volt itt előbb” és a „kinek van több joga a területhez” kérdéseket is felvetik.

Az eredetileg társadalomtudományokat és politológiát végző (többek közt a budapesti CEU-n is tanuló) Findor a legmodernebb történelemelméleti és nacionalizmuselméleti eszköztárral dolgozik. Kijelenti, hogy „a tények fetiszizálásának” a kritikájával látott munkához: Lucien Febvre, Marc Bloch és az Annales más történészei nyomán azt vallja, hogy a történelmi tény nem adott, hanem fellelt entitás, a történész pedig munkája során nem rekonstruálja, hanem konstruálja a múltat. Findort tehát nem az érdekli, hogy milyen tények jelennek meg a vizsgált történelemtankönyvekben a Nagymorva Birodalom időszakából, hanem hogy az adott tankönyvszerző hogyan, milyen retorikai eljárások, hangsúly-áthelyezések vagy esetleg elhallgatások révén alkotja meg a múlt ezen szakaszának a képét.

Findor alapos nacionalizmuselméleti, illetve reprezentációelméleti, módszertani jellegű fejezetek után az 1918 és 1938 között kiadott tankönyveket tekintti át. Findor e fejezetben hangsúlyozza, hogy a történelemtankönyvek szerzői nem pusztán reagáltak azokra az új politikai viszonyokra, amelyek az új államalkotó nemzetek, tehát a csehek és szlovákok, illetve az ország kisebbségei és a szomszédos nemzetállamok között kiépültek, hanem aktívan részt vettek ezen viszonyrendszerek alakításában és az egyes csoportok közti határok megalkotásában. Findor először a csehszlovák „nemzet” egyediségét, természetes, szinte biológiai szervezethez hasonló eredetét és ősiségét reprezentáló szövegeket veszi górcső alá, vizsgálata viszont akkor válik igazán izgalmassá, amikor megjelenik a „másik nemzet” a kategóriák között. Egyrészt kiderül, hogy míg a vizsgált korszak tankönyvszerzői általában hallgattak a germán törzsek szlávokra gyakorolt civilizációs hatásáról, addig szinte mindenütt kiemelték, hogy a „barbár magyar törzsek” a szlávok révén sajátítottak el fontos kulturális és civilizációs vívmányokat (földművelés, ipar, államigazgatás, vallás). Sőt, maga a barbárság fogalma is különböző módon jelenik meg: a germán és szláv törzsek e tankönyvszerzők szerint azért voltak „barbárok”, mert még fiatal nemzetekről van szó, a magyar törzseket azonban azért jelölték „barbároknak”, mert fosztogatnak és kulturálatlanok. Ezek a megfogalmazásbéli különbségek a tankönyvszerzők számára ahhoz szolgáltak eszközül, hogy meghúzhassák a határt a „saját” nemzetük és a „másik” között.

Findor hangsúlyozza azt is, hogy a cseh és a szlovák nemzet összetartozása, a köztük lévő különbségek ignorálása és a hasonlóságok kiemelése az 1918 utáni Csehszlovákiában (és természetesen a tankönyvekben) nagyon is aktuális célokat szolgált. A két nemzet egyesítésének ez az aktuális politikai szükséglete behatárolta azt a nyelvet is, ahogy erről a viszonyról a kortárs tankönyvírók beszéltek. Volt pl. olyan, aki arról írt, hogy a cseh és a szlovák törzsek, miután az avarok, majd a magyarok elszakították őket egymástól, egészen Csehszlovákia megalapításáig, mintegy ezer éven keresztül „kétfrontos harcot” vívtak a szabadságukért, míg mások azt emelték ki, hogy a későbbi Csehszlovákia területe önmagában, földrajzi egységként is egy egyetlen nemzet által létrehozott politikai egység létrejöttét segíti elő. Amikor pedig a tankönyvek szerzői aszimmetrikus helyzettel szembesültek, pl. azzal, hogy a cseh és morva törzsek nevei fennmaradtak, míg a szlovákok ősi törzseinek nevei nem, előfordult, hogy egyes szerzők a szlovák földrajzi nevekből kreáltak törzsneveket (Nitrania, Važania, Pohronci, azaz nyitraiak, vágmentiek, garamiak). Magyarország megalapításának a témája kapcsán az „ezeréves magyar uralomról” írtak, ami szintén az idegen nemzeti elnyomás elleni védekezés eszközeként szolgáló újdonsült állam legitimitációját erősítette.

E fejezetben Findor rámutat arra is, hogy az 1920 után a szlovák iskolákban használt tankönyvek szerzői (megfelelően képzett szlovák pedagógiai kar híján) szinte kizárólag csehek voltak. E cseh tanárok, professzorok ráadásul (néha egyedül, néha szlovák társszerző segítségével) gyakran csupán „szlovakizáltak” korábbi, az 1920 előtti cseh történelemkönyveiket. Ám, ahogy Findor írja: „a csehszlovák történetíró perspektíva valóban nem volt magától értetődő, a szlovák és cseh „társszerzőkön” múltott, hogy a cseh szerzők eredeti munkáit megfelelően átalakítsák és kiegészítsék szlovák elemekkel és akcentusokkal” (100). Ez az esetlegesség aztán sokszor vezetett ambivalens, ellentmondó értelmezésekhez és a használatban lévő fogalmi rendszerek tarkaságához (107). Állandó elem volt viszont e tankönyvekben, hogy a szerzők a csehszlovák nemzetre nem állampolgári, hanem etnikai közösségként tekintettek. Így ugyanis a cseheket és a szlovákokat élesen elhatárolták az államon belüli nemzeti kisebbségektől, és megkonstruálták a többségi nemzet és a kisebbség közti alá- és fölérendeltségi viszonyt.

A következő, Findor által vizsgált időszakot, az 1939 és 1945 közötti Szlovák Állam korszakát a professzionális szlovák történészek kifejezetten negatívan ítélik meg, és igaz ez a korszak történetírására is, amelyet jellemzően a „mitológia, történelemhamisítás, nacionalizmus” (115) jelzőkkel illetnek. Való igaz, ez az a korszak, amikor egyes szerzők Ľudovít Štúrt 19. századi szlovák Hitlerként jellemezték (ráadásul mindezt dicséretnek szánták...). Épp ezért Findor kutatásainak fontos és kifejezetten meglepő eredménye, hogy „A háborús Szlovák Köztár-

saság fennállásának ideje alatt használt tankönyvekben a »nemzeti történelem kezdeteinek« reprezentációja nem jelentett a szakmai színvonal tekintetében radikális eltérést és markáns süllyedést, összevetve ugyanezen korszak reprezentációjával a München előtti Csehszlovákia tankönyveiben.” (147) Tematikai eltéréseket ugyan regisztrál (pl. a Szvatopluk állama és a Szlovák Köztársaság közti párhuzam vagy a nemzeti jellegzetességek közt a kereszténység hangsúlyosabb kifejeződése), az összevetésből mégis az derül ki, hogy a két korszak a vizsgált szempontok alapján nem különbözik egymástól. Arról azonban nem feledkezik meg Findor, hogy kiemelje: a tankönyvekben is megnyilvánuló nacionalizmus háttérben – szemben a két háború közti demokrácia időszakával, ott áll a holokauszt borzalma, hetvenezer szlovák állampolgár elpusztítása.

A II. világháború vége és a kommunizmus közti rövid (1945-től 1948-ig tartó) időszak tankönyveinek vizsgálata nyomán három általános jellemzőt emel ki Findor: a testvérnemzetek közti széthúzás általános bírálátát; a „csehszlovák nemzet” fogalmának a mellőzését és a szlovák fél presztízsének jelentős (az 1944-es felkelésnek köszönhető) emelkedését; illetve azt, hogy ekkoriban a megelőző korszakokkal szemben a magyarokkal szembeni szlovák kulturális felsőbbrendűség nem jelent meg. Sajnos Findor erre a kifejezetten meglepő jelenségre nem keres magyarázatot, holott érdemes lett volna legalább kérdésként felvetni, hogy miért épp abban az időszakban bizonyultak a tankönyvek a legtoleránsabbnak a magyarokkal szemben, amikor a szlovákiai magyar kisebbséget a 20. század folyamán a legerősebb állami represszió érte?

Az ezt követő korszak tankönyveinek vizsgálatakor Findor arra a megállapításra jut, hogy a tankönyvszerzők a kommunista retorika, a fogalomrendszer átvétele ellenére továbbra sem az osztályharcok történeteként, hanem „nemzeti” történelemként reprezentálták a nemzeti múlt kezdeteit, ráadásul a szlovákok magyarokkal szembeni kulturális és civilizációs fölénye még hangsúlyosabban jelent meg ekkoriban, mint korábban.

Az utolsó két fejezetben az 1993 és 2001 között kiadott tankönyvek elemzése következik. Findor megállapítja, hogy bár a „nemzet” itt is kulcsfogalom, a Nagymorva Birodalom és a Nyitrai fejedelemség pedig a háborús szlovák államhoz hasonlóan a nemzeti történelem referenciális keretei közé kerültek, de a szerzők a vizsgált korszak kapcsán következetesen nem „szlovákokról” vagy „Szlovák Birodalomról”, hanem korrekt módon csak a „szlovákok őseiről” beszélnek. Más ez a korszak didaktikai szempontból is, hiszen majd’ minden szerző hangsúlyozza, hogy a nemzeti múltat nem csak egyféleképp lehet szemlélni, és kijelentik azt is, hogy nincs elegendő információ (forrás) a vizsgált korszakról. Ami viszont továbbra is állandó e tankönyvekben, az a szlovákok őseinek kulturális és civilizációs felsőbbisége a magyarokkal szemben. Ami e tekintetben

mégis fontos változás: eltűnik a szlovákok ezeréves elnyomása, sőt, épp ellenkezőleg, a tankönyvszerzők a szlovákok őseinek a magyar állam építésében való aktív részvételét emelik ki.

A kötetten tehát végigvonul az a kérdés, amely a magyar olvasó számára talán a legizgalmasabb, a szerző számára pedig érezhetően a leginkább nyugtalanító: a szlovák–magyar viszony aszimmetrikus, alá- és fölérendeltségi viszonyának tankönyvi ábrázolása. Findor az utószóban is kiemeli, hogy a „szlovák iskolák diákjai az egész 20. században azt tanulták, hogy az ő »nemzeti kultúrájuk« magasabb szinten van, mint a szomszéd nemzetek vagy nemzetiségi kisebbségek kultúrája, mivelhogymár »a mi elődeink« több, mint ezer évvel ezelőtt civilizáltak és kulturáltak a »mi« szomszédainkat és kisebbségeinket”. Sőt, felteszi azt a nyugtalanító kérdést is, hogy vajon a következő generációk is úgy fogják majd tanulni a „nemzeti történelem kezdeteit”, hogy közben elsajátítják a szlovákok és magyarok közti alá- és fölérendeltség reprezentációját?

Findor könyve tehát messze túlmutat egy történettudományi szakkönyv jelentőségén, hiszen olyan jelenségre mutat rá (precíz történetírói eszközökkel, következetes módszertannal, a szakmai szabályok szigorú betartásával és olvasmányos nyelvezetben), amely napjainkban is alapjaiban határozhatja meg széles tömegek sorsát, negatívan befolyásolhat bizonyos emberi viszonyokat és megbélyegezhet közösségeket.

Demmel József